

Süleyman Demirel Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Y.2001, C.6, S.1 s.87-94.

YENİ BİR MÜDAHALE ŞEKLİ “İNSANİ MÜDAHALE”

Dr. Hasan DURAN*

ÖZET

Günümüzde, devletlerin temel aktör olduğu uluslararası sistemde, bir devletler dünyasında yaşamaktayız. Uluslararası hukuk açısından insani müdahalelerin önünde önemli engeller vardır. Uluslararası sistemdeki değişiklikler, uluslararası düzeni zorunlu kılan temel ilkeleri yeniden değerlendirme fikrinin doğmasına neden olmaktadır.

Devlet egemenliğinin önceliği ilkesi ve bu ilkeye meydan okuyan diğer değerler arasındaki gerilim, günümüz Uluslararası Hukuku'nun en önemli tartışmalı konularından birisidir.

We are living in a world of international system in which states are the major actors. In terms of International Law, there are many obstacles to humanitarian intervention. Developments in international system result in a need for revision of the basic principles that necessitate international order. The tension between principle of priority of state sovereignty and the other values that challenge this principle is one of the most controversial subjects in recent International Law discussions.

*Birleşmiş Milletler – Müdahale - İnsani Müdahale
United Nations – Intervention – Humanitarian Intervention*

1. GİRİŞ

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, dünya gündemindeki önemli gelişmelerin bir tanesi de insan hakları ile ilgili sorunların önem kazanmasıdır. İnsan haklarının genişleyen boyutları ve uluslararası düzenlemeler, bu hakların korunmasını ön plana çıkarmaktadır. Egemenlik ve müdahale etmeme, ilkeleri hala uluslararası ilişkilerde geçerliliklerini korumalarına rağmen, günümüzde BM'nin insan hakları ihlallerine karşı daha tepkisel olmasını öngören küresel bir uzlaşma vardır.¹

2. GENEL OLARAK İNSANİ MÜDAHALE

Çok sayıda insani müdahale tanımı vardır. İnsani müdahale, bir devletin başka bir devlete karşı, buradaki geniş çaplı insan hakları ihlallerini

* Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Öğr. Gör.

¹ Shridath RAMPHAL, “Law and Intervention”, *Peace Review*, Vol. 8, No. 4 (1996), s. 493-499.

önlemek için kuvvet kullanmasıdır.² İnsani müdahale, büyük insani acıların veya insan hakları ihlallerinin yaşandığı durumlarda, hedef ülkenin vatandaşlarını korumak amacıyla, bir devlet, devletler grubu veya uluslararası örgüt aracılığıyla kuvvet kullanılmasıdır. Bu çerçevede insani müdahale kısaca, insanları çektikleri acılardan kurtarmayı amaçlayan bir kuvvet kullanımınıdır.

Başka bir tanıma göre insani müdahale; temel insan haklarının yabancı devletlerce veya kendi hükümetlerince, kitlesel ya da zalimane bir biçimde çiğnenmesini gidermek için yapılan müdahaledir.³ İnsani müdahale, bir devlet ya da devletler topluluğunun, insan haklarına yönelik kabul edilemez şiddete son vermek için kuvvet kullanmasıdır.⁴

3. İNSANİ MÜDAHALENİN ULUSLARARASI HUKUKTAKİ YERİ

Bugün hala, devletlerin belirleyici –temel aktör- olduğu uluslararası sistemde, bir devletler dünyasında yaşamaktayız. Uluslararası hukuk açısından insani müdahalelerin önünde önemli engeller vardır. Bu engeller müdahale etmeme ve iç işlerine karışmama ilkeleridir.⁵ Ancak bu anlayış –müdahale etmeme ve iç işlerine karışmama- değişmektedir. Uluslararası alandaki değişiklikler, uluslararası düzeni zorunlu kılan temel ilkeleri yeniden değerlendirme fikrinin doğmasına neden olmuştur.

İnsan hakları hareketlerindeki artış, ulusalcı ve ayrılıkçı grupların kendi geleceklerini belirleme istekleri, mülteci sayısındaki artışlar, ekonomik bağımsızlığı ilişkin gelişmeler, uluslar üstü sorunlar vb. durumlar, devlet egemenliği ilkesini yeni dış siyasa tartışmalarının ön planına koymuştur.⁶

Devlet egemenliğinin önceliği ilkesi ve bu ilkeye meydan okuyan diğer değerler arasındaki gerilim, günümüz Uluslararası Hukuku'nun en önemli tartışma konularından birisidir. Dünya, büyük ve sistematik insan hakları ihlallerinin yer aldığı bir ortamda ayakta duramaz. Uluslararası normlar, sivilleri korumaya yönelik müdahale taraftarlığı yönünde gelişmektedir.

Devletin egemenliği anlayışını değiştirmeye yönelik bu evrimin yaratmış olduğu rahatsızlık memnuniyet vericidir. Çünkü sınırlamalara ve birtakım eksikliklerine rağmen, insan hakları ihlallerini sadece ızdırıp

² Funda KESKİN, *Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanma: Savaş, Karışma ve Birleşmiş Milletler*, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Ankara, 1998, s. 125.

³ HİMES, s. 83.

⁴ Guenter LEWY, "The Case for Humanitarian Intervention", *Orbis*, Vol. 37, No. 4 (Fall 1993), s. 621-633.

⁵ BM Antlaşması'nın 2/7. maddesine göre; "Antlaşmanın hiçbir hükmü, özü bakımından, bir devletin ulusal yetkisi içindeki işlere BM'nin karışmasına izin vermediği gibi, üyeleri de bu türden işleri Antlaşma uyarınca çözüme bağlamaya zorlayamaz" denilerek, devletlerin iç işlerine müdahale etmeme ilkesinin geçerli olduğunu açıklamaktadır. **BM Antlaşması**, BM Enformasyon Merkezi, Ankara, 1997.

⁶ Kenneth R. HİMES, "The Morality of Humanitarian Intervention", *Theological Studies*, Vol. 55, No. 1 (1994), s. 82-106.

duyulan bir durum olmaktan çıkarmakta ve sorunu ortadan kaldırmak için daha fazla çaba harcanmasına neden olmaktadır. Bütün bu gelişmelerde devletin egemenliği ilkesindeki evrimi, değişimi hızlandırmaktadır.

4. İNSANİ MÜDAHALENİN UYGULANABİLİRLİĞİ

İnsani müdahalenin uygulanabilirliği konusunda farklı değerlendirmeler vardır. Bazı düşünürler, BM Antlaşması'nın devletlere ve BM'ye insani müdahalenin yapılmasında bir takım engeller getirdiğini ileri sürmektedirler.⁷ Antlaşmanın 2. maddesine göre, herhangi bir devletin siyasi egemenliği ve ülkesel bütünlüğüne karşı güç kullanılması veya güç kullanma tehdidi yasaklanmıştır. Bu müdahale yasağı güç kullanma eğilimindeki devletin hedeflerini ve niyetlerini dikkate almayan bir bağlayıcılıktır. Benzer şekilde de 2/7. maddede, BM'nin herhangi bir devletin iç işleri ile ilgili sorunlarına müdahalesi yasaklanmaktadır.

Antlaşmanın 39. maddesi, Güvenlik Konseyi'ne saldırganlık eylemi, barışı bozma ve barışı tehdit etme durumlarını belirleme yetkisi vermektedir. 42. madde ise, barışçı önlemlerin başarısızlığından sonra, Güvenlik Konseyi'ne hava, deniz ve kara kuvvetleriyle birlikte askeri eylem yapma yetkisi vermektedir. Bu eylem ancak uluslararası barış ve güvenliği yeniden kurmak ve muhafaza etmek için kullanılabilir. Antlaşmanın VII. Bölümünde Güvenlik Konseyi'ne verilen yetkiler açık bir şekilde barışın bozulması, tehdidi ve saldırganlık ile sınırlandırılmıştır.

5. İNSANİ MÜDAHALE KARŞITLARI

İnsani müdahale karşıtları, madde 2/4 ve 2/7'nin insani müdahaleye izin verecek bir şekilde yorumlanmasının, istisnanın kötüye kullanılmasına neden olacağını düşünmektedirler. Bu kötüye kullanma örneklerinden birisi Irak'a yapılan müdahaledir. Kuzey Irak'ta ABD liderliğinde gerçekleştirilen Huzur Operasyonu, Irak'ın içişlerine müdahaledir. Bu nedenle yapılan müdahale yasadışıdır ve BM Antlaşması'na tezat teşkil etmektedir. Ancak Irak yönetimi, Kürt halkına karşı geniş çaplı bir kıyıma giriştiği için, bu operasyon uluslararası arenada ciddi bir sorgulamaya tabi tutulmadı. Bu müdahalenin kime huzur sağladığı tartışma konusudur.

Diğer taraftan Haiti, Burma ve Nijerya gibi ülkelerde halkın iradesinin ifade edildiği seçimler şiddet kullanılarak göz ardı edilmiştir. Bu ülkelerde demokrasiyi yeniden tesis etmek üzere herhangi bir uluslararası müdahale yapılmamıştır.⁸ Irak ve Haiti'deki olaylar, mevcut yapıda insani

---

⁷ RAMPHAL, s. 496., LEWY, s. 627., Stephan John STEADMAN, "The New Interventionist", *Foreign Affairs*, Vol. 72, (1992-1993), s. 1-16., Michael REİSMAN, "Humanitarian Intervention to Protects the Ibos", Ed. by., Richard B. Lillich, *Humanitarian Intervention and The United Nations*, Charlottesville, University Press of Virginia, 1973, s. 179-183.

⁸ RAMPHAL, s. 498.

müdahalenin keyfi olma, büyük güçlerin ulusal çıkarlarından etkilenme gibi riskleri taşıdığını göstermektedir.

İnsani müdahale karşıtlarına göre, yeni müdahaleciler her zaman uluslararası toplumun ahlaki yükümlülüklerine karşı aşırı derecede vurgu yapmaktadırlar. Bu vurguların amacı BM'yi tüm dünyadaki iç çatışmalara yönlendirmektir. Bu yeni anlayışın kurallarına göre geleneksel egemenlik kavramları tartışmalı hale sokulmakta ve düzeni olmayan yeni bir alana doğru yönlendirilmektedir. Bu çerçevede BM ve ABD kötü hazırlanmış bir takım programlarla kendilerini iç çatışmaların içinde bulmuş ve bu çatışma ortamlarında da barışı sağlayacak yeterli irade ve kaynaktan yoksun kalmışlardır.⁹

6. İNSANİ MÜDAHALE TARAFTARLARI

BM Antlaşması'na göre insani müdahalenin yapılabileceğini savunanlar ise,¹⁰ insani müdahalenin madde 2/4'e aykırı olmayacağı gibi, 2/7. maddenin VII. Bölüm çerçevesinde müdahale edilmesine izin verdiğini iddia etmektedirler. Güvenlik Konseyi, insani trajedilere tepki olarak bazı müdahalelere –Irak, Somali, Bosna Hersek ve Ruanda gibi- yetki vermiştir. Bu yetki verilirken yaygın insan hakları ihlallerinin uluslararası barış ve güvenliği tehdit ettiği tespiti yapılmış sonra da kuvvet kullanılmasına izin verilmiştir. Bu tespit yapılırken Güvenlik Konseyi'nin hangi objektif ölçüte göre hareket ettiği ise belirsizdir. Diğer taraftan Güvenlik Konseyi, uluslararası barışın tehdit edildiğinin belirlenmesinde, geniş bir değerlendirme hakkına sahiptir.

Bosna Hersek'teki savaş sırasında etnik temizlik yapan Slobodan Miloseviç önderliğindeki Sırlara karşı, hava saldırıları yapan müttefik kuvvetler halktan önemli bir destek almalarına rağmen, bu saldırılar hukuki açıdan BM Antlaşması'na göre yasal değildir.¹¹ Somali'ye yapılan insani müdahaledeki asıl amaç, yardım paylaşımındaki çatışmadan doğan geniş ölçekli açlıktan ölümleri sona erdirmektir. Bununla birlikte Somali'deki siyasal yeniden yapılanma sürecini başlatmaya yönelik çabalar başarısızlıkla sonuçlanmıştır.¹² Yine Ruanda'ya yapılan müdahale insani amaçlarla yapılmıştır. 100 günlük bir sürede yüz binlerce Tutsi ve Hutu öldürülmüştür. İnsani müdahalelere ilişkin standardın olmaması müdahaleyi geciktirdiği gibi insan kaybının da artmasına neden olmuştur.¹³

⁹ STEADMAN, s. 1-16.

¹⁰ Mark DUFFIELD, "Humanitarian Intervention, The New Aid Paradigm and Separate Development", *New Political Economy*, Vol. 2, No. 2, (1997), s. 336-340., Richard B. LILLICH, "Humanitarian Intervention: A Reply to Ian Brownlie and A Plea for Constructive Alternatives", *Law and Civil War in Modern World*, Ed. by: J.N. Moore, Baltimore, John Hopkins University Press, 1974, s. 229.

¹¹ Michael J. GLENNON, "The New Interventionism: The Search For a Just International Law", *Foreign Affairs*, Vol. 78, No: 3, (1999), s. 2.

¹² Stephen J. SOLARZ, Michael E. O'HANLON, "Humanitarian Intervention: When is Force Justified?", *Washington Quarterly*, Vol. 20, No. 4, s. 3-16.

¹³ SOLARZ ve O'HANLON s. 9.

Scheffer'e göre;¹⁴ herhangi bir insani müdahaleye ilişkin meşru bir karara varmadan önce sağlanması gereken altı koşul vardır. Bu koşullar: (i). Güvenlik Konseyi, insani müdahalenin yetkilendirilmesi konusunda bir çıkmaza girmiş olmalı ancak müdahaleyi yasaklamamalıdır. (ii). Alternatif önlemler denenmiş ve tüketilmiş olmalıdır. (iii). İnsan hakları ihlallerinin şiddeti tartışılmaz bir duruma gelmiş olmalıdır. (iv). Müdahaleci gücün farklı aktörlerden oluşturulmasını sağlayacak çabalar harcanmalıdır. (v). İnsani müdahalenin zarardan çok fayda getireceğine inanma yönünde geçerli nedenler olmalıdır. (vi). Hedef ülkenin uzun vadede bağımsızlığı ve bütünlüğü tehlikeye atılmamalıdır. Bu çerçevede Güvenlik Konseyi'nde bir devreye gelebilir. Bu nedenle BM Antlaşması'nda, insani zeminlerde müdahaleyi öngören yasal bir yetki hakkı yönünde değişiklik yapılmalıdır.¹⁵ İnsanların güvenliğine yönelik kapsamlı şiddet uygulamaları, uluslararası barış ve güvenliği tehdit etmese bile bu değişiklik mutlaka yapılmalıdır.

İnsani müdahaleyi savunanlar, ilk olarak uluslararası toplumun insani müdahale için, yasal bir haklılaştırma zemini oluşturmasını istemektedirler.¹⁶ Neyin iç mesele, neyin uluslararası müdahaleyi gerektirdiği ve bu yöndeki eylemler dikkatlice bir çıkarıma vararak haklılaştırmak mümkündür. Şiddet uygulamalarının çok yoğun olduğu olaylarda bu sınırı görmek zor değildir. Örneğin: Somali, Bosna Hersek ve Ruanda olaylarında olduğu gibi.

Yeni müdahale (insani müdahale) anlayışında, refah ve istikrara yönelik ana tehditlerin ülke içi şiddet uygulamalarından kaynaklandığı, bu tehditlerin devletlerarası savaşlardan doğan tehditlere göre daha sık yaşandığı belirtilerek, Uluslararası Hukukun etkin olmak için, ikinci tehdidi engellediği gibi birinci tehdidi de engellemesi gerektiği belirtilmektedir.¹⁷

Yeni müdahalecilik bir güvenlik önlemi olarak tek taraflı müdahale yerine çok taraflı müdahaleyi desteklemektedir. Bir insani müdahale haklılaştırıldığında, bu süreç küresel kararlarla işletilmeli ve dünya topluluğunun meşru aracı olan BM tarafından yapılmalıdır.¹⁸ Somali'ye yapılan insani müdahale, bir devletin -ABD- yapılan müdahalelerde belirleyici bir role sahip olmasının sakıncalı olduğunu göstermiştir. Yapılan insani müdahalenin, BM Güvenlik Konseyi'nin yetkisinde ve çok taraflı bir müdahale olduğu açıklanmalıdır.

¹⁴ David J. SCHEFFER, "Challenges Confronting Collective Security: Humanitarian Intervention", *Post-Gulf War challenges to The Un Collective Security System: Three Views on the Issue of Humanitarian Intervention*, Ed. by David J. Scheffer, Richard N. Gardner and Gerald B. Helman, Washington, United States Institute of Peace, 1992, s. 11-12.

¹⁵ RAMPHAL, s. 497.

¹⁶ LEWY, s. 627.

¹⁷ GLENNON, s. 4.

¹⁸ RAMPHAL, s. 484., benzer görüşler için bkz.: LEWY, s. 633., GLENNON, s. 4-7., HİMES, s. 97., Robert Murray LYMAN, *The Possibilities For 'Humanitarian War' By The International Community In Bosnia-Herzegovina Between 1992 And 1995*, Camberley, The Strategic and Combat Studies Institute, 1997., (Çevrimiçi) <http://www-jha.sps.cam.ac.uk/a/a001.htm>, 04 Aralık 1998.

İnsani müdahale belirli bir siyasal hedefe sahip olmalıdır. Askeri gücün apolitik kullanımı olamaz. Doğal felaketler dışında, insani yardım basit bir askeri sorumluluk değildir.¹⁹ Müdahaleciler, sürecin başından sonuna kadar müdahaleyi izlemelidirler. Örneğin, Somali ve Bosna Hersek'te, müdahaleciler kaçınılmaz olarak toplumun siyasal örgütlenmesi için de katkıda bulunmuşlardır. Çünkü insani sorunlar temelde siyasal etkenlerle bağlantılıdır.²⁰

İnsani müdahalelerde halk desteği de –hem müdahaleye katılan hem de müdahale yapılan ülkedeki- oldukça önemlidir. Somali'deki bazı grupların ABD öndeliğindeki BM birliklerine silahlı saldırılarda bulunması, yapılan müdahalede tam bir desteğin sağlanamadığını göstermiştir. ABD'de de Amerikan askerlerinin cenaze törenleri televizyonlardan yayınlandığında, bu müdahaleye yönelik kamuoyu desteği azalmıştır.²¹ Bu nedenle, halk desteğinin sağlanması için insani müdahaleler başka bir takım ulusal çıkar söylemleriyle desteklenmelidir.

Lyman'a göre²² yapılacak bir insani müdahale; BM yetkisinde müşterek yapılmalı, insani müdahale nihai çözüm olmalı ve bu müdahaleyi haklı kılacak hukuki gerekçeler olmalıdır.

SONUÇ

Uluslararası örgütlerin kurucu antlaşmalarındaki amaçlarına bakıldığında, ilgi alanları farklı bile olsa genelde uluslararası dayanışma, işbirliği, güvenlik ve barışın sağlanmasına yönelik oldukları ifade edilmektedir. Ancak bu iyi niyetli ve uluslararası toplumun çıkarına olan amaçlara rağmen birçok uluslararası örgütün, bazı büyük ve etkili devlet ya da devlet gruplarının çıkarları yönünde çalıştıkları veya karar aldıklarına inanılmaktadır. Çünkü bu tür örgütler –BM'de bunlardan birisidir- kurulurken, devletler söz konusu amaçları kabul etmiş görünmelerine rağmen, kendi ulusal çıkar ve egemenliklerinden vazgeçmemektedirler. Bu nedenle de uluslararası örgütleri kendi çıkarları için etkilemeye çalışmaktadırlar. Bir tarafta örgütün amaçları, diğer tarafta ise etkin üye devletlerin çıkarlarının gözetilmesi için karşılaşılan baskılar şeklinde ortaya çıkan ikilem, uluslararası örgütün etkinliğini azaltmaktadır.

Oyunun kuralları değiştirilecekse –bu değişiklikler hem insani hem de çevresel nedenlerle gereklidir- bunun tek yolu, evrensel olarak uygulanabilirliği olan ve yaptırıma bağlanacak bir Uluslararası Hukuku hayata geçirmektir. İnsani gerekçelerle bir müdahale yapılacaksa, bu hiç kimsenin çıkarı gözetilmeden yapılmalıdır. Kuzey Irak'taki Kürtlerin kurtarılması için dönemin İngiltere Başbakanı olan John Major'un önderliğindeki girişim aslında İngiltere'nin içişleriyle ilgiliydi. Dünya

¹⁹ George WEIGEL, "Notes Towards the Redefinition of 'America's Purpose', **American Purpose**, Vol. 6, 1992, s. 41-48.

²⁰ WEIGEL, s. 48.

²¹ LYMAN, a.g.m.

²² LYMAN, a.g.m.

topluluğunun çoğunluğu, Kuzey İrlanda'ya müdahale edilmesi için çağrıda bulunurlarsa İngiltere'nin tepkisi nasıl olurdu?

Bosna'daki savaşta ABD, sonunda ilgi gösterip de ambargo uygulanması için AB ve Rusya'ya baskı yapmaya kadar BM hiçbir iş yapamamış ve karar alamamıştı. Bu olayda, büyük güçlerin –özellikle ABD-desteğini almadan BM'nin etkili olamayacağını ve yetersiz kaldığının somut kanıtıdır. Ayrıca Güvenlik Konseyi'nin çarpışan taraflar arasında bir denge kuramaması, bazılarında askeri ve bölgesel avantaj sağlamış; bu durum da diğer taraflarda haksızlığa uğramışlık duygusu uyandırmıştır.

BM'nin nüfuzu gücünden değil, temsil ettiği değerlerden, küresel normların oluşturulması ve sürdürülmesinde oynadığı rolden kaynaklanmaktadır. BM, kendisini günün gereklerine ayak uyduracak biçimde sürekli olarak yenilenmelidir. Soğuk Savaşın sona ermesi Doğu ile Batı arasında uzun süredir kısır çatışmalara saplanmış zihinleri ve kaynakları serbest bırakmıştır. Bu durum yeni gelişmeleri beraberinde getirdiği gibi yeni tehlikeleri ve belirsizlikleri de gündeme getirmiştir. Bu nedenle, BM yeni tehditleri ve tehlikeleri göğüsleyecek şekilde yenilenmeli ve güçlendirilmelidir.

KAYNAKÇA

1. David J. SCHEFFER “Challenges Confronting Collective Security: Humanitarian Intervention”, Ed. by. David J. Scheffer, Richard N. Gardner and Gerald B. Helman, **Post-Gulf War challenges to The UN Collective Security System: Three Views on the Issue of Humanitarian Intervention**, United States Institute of Peace, Washington, 1992, s. 11-12.
2. Funda KESKİN **Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanma: Savaş, Karışma ve Birleşmiş Milletler**, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Ankara, 1998.
3. George WEİGEL “Notes Towards the Redefinition of ‘America’s Purpose’”, **American Purpose**, Vol. 6, 1992, s. 41-48.
4. Guenter LEWY:“ The Case for Humanitarian Intervention”, **Orbis**, Vol. 37, No. 4 (Fall 1993), s. 621-633.
5. Kenneth R. HİMES “The Morality of Humanitarian Intervention”, **Theological Studies**, Vol. 55, No. 1 (1994), s. 82-106.
6. Mark DUFFİELD “Humanitarian Intervention, The New Aid Paradigm and Separate Development”, **New Political Economy**, Vol. 2, No. 2, (1997), s. 336-340.
7. Michael J. GLENNON “The New Interventionism: The Search For a Just International Law”, **Foreign Affairs**, Vol. 78, No: 3 (1999), s. 2.

8. Michael REISMAN “Humanitarian Intervention to Protects the Ibos”, Ed. by., Richard B. Lillich, **Humanitarian Intervention and The United Nations**, Charlottesville, University Press of Virginia, 1973, s. 179-183.
9. Richard B. LILLICH “Humanitarian Intervention: A Reply to Ian Brownlie and A Plea for Constructive Alternatives”, Ed. by. J.N. Moore, **Law and Civil War in Modern World**, John Hopkins University Press, Baltimore, 1974.
10. Robert Murray LYMAN The Possibilities For ‘Humanitarian War’ By The International Community In Bosnia-Herzegovina Between 1992 And 1995, Camberley, The Strategic and Combat Studies Institute, 1997., (Çevrimiçi) <http://www-jha.sps.cam.ac.uk/a/a001.htm>, 04 Aralık 1998.
11. Shridath RAMPHAL “Law and Intervention”, **Peace Review**, Vol. 8, No. 4, (1996), s. 493-499.
12. Stephan John STEADMAN “.The New Interventionist”, **Foreign Affairs**, Vol. 72, (1992-1993), s. 1-16.
13. Stephen J. SOLARZ, Michael E. O’HANLON, “Humanitarian Intervention: When is Force Justified?”, **Washington Quarterly**, Vol. 20, No. 4, s. 3-16.
14. **BM Antlaşması**, BM Enformasyon Merkezi, Ankara, 1997.